

М. І. Лісна

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Способи передавання безеквівалентних значень у двомовних словниках

Лісна М. І. Способи передавання безеквівалентних значень у двомовних словниках. У статті розглянуто способи міжмовної транспозиції безеквівалентів у перекладних словниках, а саме: транскодування, або фонетико-графічне запозичення; субституцію, або підставлення; калькування; наведення описового відповідника, або дескриптива; комбіновану реномінацію; контекстуалізацію. Способи перекладання безеквівалентів у словниках проаналізовано за стратегією передавання національного колориту та за інформативністю. Виокремлено способи, що є спільними для перекладознавства і лексикографії, а також такі, що вживаються лише у двомовних словниках.

Ключові слова: *безеквівалентна лексика, перекладна лексикографія, словниковий відповідник, спосіб перекладу.*

Лесная М. И. Способы перевода безэквивалентных значений в двуязычных словарях. В статье рассматриваются способы межъязыковой транспозиции безэквивалентов в переводных словарях, а именно: транскодирование, или фонетико-графическое заимствование; субституция, или подстановка; калькирование; описательное соответствие, или дескриптив; комбинированная реноминация; контекстуализация. Способы перевода безэквивалентов в словарях проанализированы с точки зрения стратегии передачи национального колорита, а также информативности. Выделены способы, общие для теории перевода и лексикографии, а также те, которые используются только в двуязычных словарях.

Ключевые слова: *безэквивалентная лексика, переводная лексикография, словарное соответствие, способ перевода.*

Lisna M. I. The ways of translating non-equivalent meanings in bilingual dictionaries. The article deals with the ways of rendering non-equivalent units in bilingual dictionaries, namely: transcoding, or phonetic-and-graphic borrowing; substitution, or replacement; loan translation; description; combined renomination; contextualization. The ways of translating non-equivalent items are analyzed as to the strategy of rendering the national coloring and their information value. The ways, that are common for translation theory and lexicography, are outlined, as well as the ones, which are used only in bilingual dictionaries.

Key words: *non-equivalent lexis, translation lexicography, a dictionary counterpart, a way of translating.*

Найактуальнішою проблемою перекладної лексикографії є перекладання реєстрових слів цільовою мовою, оскільки саме адекватність корелятив передовсім визначає якість словника. Особливі труднощі спіткають лексикографа під час перекладання безеквівалентних одиниць, велика кількість яких виявляється в разі зіставлення української мови, зокрема, з англійською та німецькою. Зауважимо, що в українському мовознавстві не проаналізовано способи лексикографічного опрацювання безеквівалентів, що зумовлює *актуальність* цієї розвідки. Дослідницькі завдання нашої статті: 1) виокремити способи міжмовної транспозиції безеквівалентних значень реєстрових слів; 2) схарактеризувати ці способи за стратегією передавання національного колориту та за інформативністю.

Багато питань, актуальних для двомовної лексикографії, доцільно вирішувати з огляду на теорію перекладу, здобутки якої беремо до

уваги і в нашій розвідці. Зауважимо, що в роботах, присвячених проблемам перекладознавства, українські та зарубіжні науковці пропонують використовувати такі способи міжмовної транспозиції безеквівалентної лексики: 1) віднайдення ситуативного відповідника; 2) нульовий переклад (елімінація безеквівалента); 3) транскодування, або фонетико-графічне запозичення (транскрипція або транслітерація безеквівалента); 4) субституція, або підставлення (передавання гіперонімом, гіпонімом чи аналогом); 5) калькування; 6) описовий відповідник (дескриптив); 7) комбінована реномінація; 8) міжмовна транспозиція на конотаційному рівні; 9) контекстуальне розтлумачення [1:87–93; 2:130–134; 3:93; 4:159–161; 5:67–68; 7:149–151; 8:67–73; 9:144–146; 10:207 та ін.].

Віднайдення ситуативного відповідника та елімінація безеквівалента належать до суто перекладацьких способів міжмовної транспо-

зиці значень, за якими не закріплено жодного українського звукового комплексу, їх не вживають у словниках аналізованого типу.

Інші способи передавання безеквівалентів українською мовою є спільними для перекладознавства і лексикографії, утім транскодування, субституція і калькування мають певну особливість застосування у двомовних словниках. Зміст операції транскодування полягає в запозиченні або засвоєнні фонетичних чи графічних елементів певної мови іншою. В. Карабан визначає такі види транскодування: 1) транскрибування (передання звукової форми слова вхідної мови: англ. *White-chapel* — укр. «У а й т ч е п е л»); 2) транслітерація (відтворення графічної оболонки чужомовного слова: англ. *wampum* — укр. «в а м п у м»); 3) змішане транскодування (застосування транскрибування з елементами транслітерації: англ. *overlock* — укр. «о в е р л о к»); 4) адаптивне транскодування (адаптація форми вхідного слова до фонетичних і/або граматичних структур мов перекладу: англ. *nipple* — укр. «н і п е л ь») [6:282]. Застосування транскодування позбавляє ризику неправильної вимови безеквівалентного слова та занурює реципієнта в атмосферу іншої мови. Таким способом створюється певний експресивний потенціал: у контексті рідної мови запозичене слово виділяється як чуже, надає предмету, який воно позначає, конотації небуденності, оригінальності [3:93]. Недоліком цього способу є те, що зміст лексеми, переданої шляхом транскодування, залишається незрозумілим. У проаналізованих лексикографічних працях фонетико-графічне запозичення застосовують, на відміну від перекладних текстів, лише як доповнення до більш інформативних методів міжмовної транспозиції безеквівалентних значень, наприклад: англ. *Belgravia* — укр. «Б е л г р е й в і я (фешенебельні квартали в Лондонському Уест-енді)» [11]; нім. *Amtmann* — укр. «1 а м т м а н (середній ранг посадовця, напр., *Justizamtman*)» [13].

Субституція передбачає використання в тексті перекладу назви родового поняття — гіпероніма (в окремих випадках назви видового поняття — гіпоніма) або слова з функціонально схожим значенням (аналога) цільової мови для репрезентації безеквівалентів. Цей спосіб науковці називають також «уподібненням», або «узагальнено-приблизним перекладом». Зауважмо, що внаслідок гіперонімічного перекладання втрачається етноспецифічність, адже не відтворюються локальна сема, усі конотаційні семи та частина

денотативних, наприклад: англ. *fiddlehead* (різьблена прикраса на носі корабля) — укр. «прикраса»; нім. *Flip* (солодкий коктейль із молоком, кавою та ячним жовтком) — укр. «коктейль». Р. Зорівчак твердить, що через такий переклад відбувається «дереалізація реалій, оскільки часто конкретне поняття передається лексемою надзвичайно широкої, розпливчастої референції» [3:106]. Слід наголосити, що у двомовному словникарстві перекладання безеквівалентного значення лише шляхом субституції здебільшого вказує на його недосконале лексикографічне опрацювання. У перекладних словниках аналог, гіперонім чи гіпонім може бути лише частиною комбінованого відповідника безеквівалента, наприклад: англ. *chop-house* — укр. «ресторан (що спеціалізується на м'ясних стравах)» [11]; англ. *dame* — укр. «пані, титул дружини баронета або жінки, нагородженої орденом Британської імперії» [12].

Під час калькування перекладачі відтворюють морфологічно-семантичну модель вхідної лексеми мовою сприймача, унаслідок чого виникають однослівні й неоднослівні кальки. В однослівних кальках кожен морфему вхідної лексеми перекладають найближчою за змістом морфемою з урахуванням словотвірних правил цільової мови (англ. *skyscraper* — укр. «хмарочос»; нім. *Weltanschauung* — укр. «світогляд»), у неоднослівних — кожен морфему передають словом мови перекладу (англ. *folkways* — укр. «народні звичаї»; нім. *Bundesbank* — укр. «федеральний банк»). Укладачі перекладних словників застосовують калькування як самостійний спосіб семантизації лише для еквівалентних композитів. Для лексикографічного опрацювання складних слів із безеквівалентними значеннями калькування поєднують з іншими способами міжмовної транспозиції: англ. *Senate-house* — укр. «будинок ради (в Кембриджському університеті)» [11]; *Adventskranz* — укр. «різдвяний вінок (для прикрашання приміщень)» [13]. Зауважмо, що в лексикографічній практиці доречно використовувати калькування лише для семантично вмотивованих лексем вхідної мови, інакше буквальний переклад безеквівалентних композитів буде незрозумілим користувачеві. Оскільки калькування передбачає відтворення внутрішньої форми слова, а разом із нею образного наповнення лексеми, цей метод активізує словотвірні процеси в мові перекладу, дає поштовх до утворення семантично містких неологізмів, які можуть бути легко засвоєними цільовою мовою [3:128].

Так, у словнику Є. Гороть культурологічний безеквівалент *redcoat* (від англ. «червоний мундир») перекладено з використанням однослівної кальки: «червономундирник, англійський солдат» [11].

Два поширені способи передання безеквівалентних значень — дескриптив й комбіновану реномінацію — використовують як у перекладознавстві, так і в лексикографії практично однаково. Так, перекладачі та словникарі часто опрацьовують безеквіваленти за допомогою описового відповідника, у якому вказують на риси, притаманні певному явищу, предмету, особі: англ. *assizes* — укр. «виїзна сесія суду присяжних» [12]; нім. *Breitenwirkung* — укр. «вплив на широкі верстви населення» [14]. Підкреслимо, що лексикографи під час перекладання безеквівалентної лексики з-поміж інших способів надають перевагу саме дескриптивам. Вони найбільш повно розкривають семантику лексеми, проте часом виявляються надто громіздкими, потребують подальшої адаптації, наприклад: англ. *salutatorian* — укр. «випускник коледжу, що виступає з вітальною промовою на початку навчального року» [11]; нім. *Arbeitslosengeld* — «допомога у зв'язку з безробіттям у рамках страхування по безробіттю» [14].

Безеквівалентні значення в перекладних текстах і словниках можна передати також за допомогою комбінованої реномінації (термін Р. Зорівчак). Цей спосіб реалізують шляхом доповнення фонетико-графічного запозичення або кальки дескриптивом, поясненням чи родовим поняттям, що вказує на належність мовної одиниці до певного класу об'єктів і дає змогу читачеві узгодити чужомовну лексему з уже відомим поняттям, наприклад: англ. *Norman-French* — укр. «2) «нормандська французька мова», офіційна мова Англії XI–XVII ст.» [11]; нім. *Dominikaner* — укр. «чернець-домініканець, член ордену домініканців» [14].

Р. Зорівчак запропонувала перекладати етноспецифічні безеквівалентні слова міжмовною транспозицією на конотаційному рівні, а також контекстуальним розтлумаченням [3:132, 137]. Ці способи ми вважаємо для лексикографії вторинними, тобто такими, що дублюють відповідно аналог та описовий відповідник.

Аналіз англо-українських і німецько-українських лексикографічних праць засвідчує ще один спосіб передання безеквівалентів, що використовують лише у словникарстві і який не виокремлено в теорії лекси-

кографії. Сутність цього способу полягає в перекладанні безеквівалента в оточенні слів, із якими він найчастіше сполучається, що дає нам підстави запропонувати його назву — «контекстуалізація». Зауважмо, що спосіб контекстуального розтлумачення Р. Зорівчак має інший зміст (якщо, на її думку, контекст розтлумачує реалію, тобто становить розгорнутий опис національно-специфічного предмета або явища, то в лексикографії контекст виконує роль звичного семантичного оточення, яке не безпосередньо пояснює безеквівалент, а лише імпліцитно дає змогу зрозуміти його зміст). Цей метод словникарі здебільшого використовують для семантизації лексем з обмеженою дистрибуцією, зокрема тих, що входять до складу стійких словосполучень: нім. *Aschgrau*: *das geht bis ins ~* — укр. «1) цьому кінця-краю не буде; 2) це вже занадто» [14]; нім. *Spottgeld*: *für ein ~ kaufen* — укр. «купити за безцінь» [14].

Слід підкреслити, що для опрацювання безеквівалентних значень у перекладних словниках додатково застосовують полілексемні конструкції в дужках, що конкретизують основний відповідник і які в науковій літературі називають «пояснення», наприклад: англ. *glad-hander* — укр. «2) політикан, який удає із себе простецьку людину (щоб завоювати голоси виборців)» [11]; нім. *Allerheiligen* — укр. «Свято всіх святих (у католиків 1 листопада)» [13].

Отже, мовний аналіз виявив такі способи перекладання безеквівалентів українською в досліджуваних двомовних словниках: 1) транскодування, або фонетико-графічне запозичення (транскрипція чи транслітерація безеквівалента); 2) субституція, або підставлення (передання гіперонімом, гіпонімом чи аналогом); 3) калькування; 4) описовий відповідник (дескриптив); 5) комбінована реномінація; 6) контекстуалізація.

За стратегією передання національного колориту способи перекладання культурологічних безеквівалентів у словниках можна поділити на такі, що ґрунтуються на стратегії екзотизації, тобто привнесення до цільової мови деяких елементів «чужого» (транскодування, калькування, комбінована реномінація), та адаптації, тобто пристосування чужоземних культурних знаків до українського контексту (субституція, описовий відповідник, контекстуалізація). За інформативністю ми розрізняємо способи, що передають зміст безеквівалентного значення або лексеми експліцитно (описовий відповідник, комбінована реномінація)

та імпліцитно (субституція, калькування, кон- його не передає (транскодування).
текстуалізація), а також виділяємо спосіб, що

Література

1. Влахов С. Непереваемое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. — М. : Междунар. отноше- ния, 1980. — 352 с.
2. Жених Е. Л. Особенности природы немецкой безэквивалентной лексики и ее влияние на перевод : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 «Сравнительно-историческое типологическое и сопоставительное языкознание» / Жених Евгений Леонидович. — М., 2000. — 179 с.
3. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози) / Р. П. Зорівчак. — Львів : Вид-во Львів. ун-та, 1989. — 216 с.
4. Иванов А. О. Безэквивалентная лексика : учебное пособие / Иванов А. О. — СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2006. — 192 с.
5. Калашник Н. Г. Теорія та практика перекладу. Вступ до спеціальності / Н. Г. Калашник, Н. О. Гетьман. — Запоріжжя : Мотор-Січ, 2004. — 314 с.
6. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури / В. І. Карабан. — Він- ниця : Нова книга, 2004. — 576 с.
7. Кияк Т. Р. Теорія та практика перекладу (німецька мова) : підруч. для студентів вищих на- вч. закл. / Т. Р. Кияк, О. Д. Огуй, А. М. Науменко. — Вінниця : Нова книга, 2006. — 592 с.
8. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу : навч. посіб. для ун-тів та пед. ін-тів / І. В. Ко- рунець. — К. : Наук. думка, 1986. — 176 с.
9. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакин. — К. : Знання, 2004. — 326 с.
10. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) : учеб. посо- бие для ин-тов и ф-тов иностр. языков / А. В. Федоров. — 5-е изд. — СПб. : Филол. ф-т С.-Петербур. гос. ун-та ; М. : Изд дом «ФИЛОЛОГИЯ ТРИ», 2002. — 416 с.

Лексикографічні джерела

1. Англо-український словник = English-Ukrainian Dictionary : 100 000 слів та словосполучень : / уклад Є. І. Гороть, Л. М. Коцюк, Л. К. Малімон [та ін.] — Вінниця : Нова книга, 2006 . — 1699 с.
2. Великий сучасний англо-український українсько-англійський словник-довідник : 80 000 слів та виразів сучасної англійської і української мови : / С. Д. Романов [та ін]. — Донецьк : БАО, 2008. — 509 с.
3. Великий сучасний німецько-український українсько-німецький словник / авт.-уклад. О. В. Чоботар. — Донецьк : БАО, 2009. — 944 с.
4. Мюллер В. Великий німецько-український словник / В. Мюллер — 2-е вид., випр. та доп. — К. : Чумацький Шлях, 2007. — 792 с.